Samlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 104 1983

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00639-7 (häftad)
ISBN 91-22-00641-9 (bunden)
ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell, Uppsala 1984

ändringar, finns inte längre någon plats för det existentiellt onda, eller för individens upplevelser av att befinna sig i en ohållbar situation. (Att beskrivningen också är avsedd att täcka romantikens skede förvånar, men Sewall tillhör nu en gång inte de skribenter som är noga med distinktioner, och man får förmoda att hans outtalade definition av epoken utesluter författare som Hoffmann, Hugo och alla bärare av den s. k. »svarta romantiken».)

Visionen återuppstår emellertid på ny botten i USA och Ryssland under 1800-talet, men nu i romanens form. Sewall betonar de ogynnsamma villkor som rådde i USA, där man saknade såväl en tragisk teaterform som en med den tragiska traditionen förtrogen publik, men han anstränger sig inte att ge någon förklaring till varför visionen ändå kunde bryta fram i litterär produktivitet just vid denna tidpunkt och i dessa miljöer. Den transcendentala rörelsen kring Emerson borde, tycker man, ha utgjort ett lika stort hinder för Hawthornes och Melvilles mörka diktning, som romantiken påstås ha varit i Europa.

Den tragiska protagonistens fångenskap i en valsituation där samtliga handlingsalternativ ter sig såväl riktiga som förbjudna illustreras med en hänvisning till Hester Prynne i Hawthornes »The Scarlet Letter». Hon vacklar mellan att å ena sidan ge sig hän åt, å den andra fördöma en enligt det religiösa arvet och omvärlden, men inte hennes eget hjärta, otillåten kärlek. Först Dostojevskij skapar en ny hjältetyp. För denne är frågan inte längre vilka värden som skall eftersträvas, utan om det överhuvudtaget finns några värden att förlita sig på. Upplösningen av samtliga auktoriteter leder till förvirring och vilsenhet i stort som smått, och den enda utvägen är att bryta upp ur viljeförlamning och apati genom att följa den egna naturen, lita till den anarkistiska friheten och de insikter den kan föra fram mot. Genom Marx och Freud har emellertid människans frihet reducerats till nollpunkten, och med ansvaret har också skulden och tragedin blivit omöjliga, menar Sewall. Försöken att ändå illustrera denna utveckling, och ge röst och form åt upplevelsen, kallas »a gesture toward tragedy» (s. 129), där författaren själv blir den tragiske hjälten. Våra dagars litteratur visar patos och förtvivlan inför tidens onda, men den gestaltar inte de insikter och riktlinjer för framtida handlande som krävs för att man skall vara berättigad att tala om en tragedi för 1900-talet.

Det värdefulla i Sewalls studie ligger främst i de enskilda textanalyserna, även om de inte är invändningsfria. Ibland dominerar parafraser och referat, i andra fall tränger sig biografiska uppgifter in i framställningen utan att tillföra denna något av intresse (O'Neill-avsnittet). I andra kapitel åter står tolkningen av temata, bildspråk och motiv i centrum. Väsentligare är att det aldrig blir riktigt klart varför Melvilles och Faulkners romaner är representanter för den tragiska visionen, eftersom i *bästa* fall endast de två första av de tre ovan nämnda »konstanterna» kan sägas föreligga i deras verk.

Tolkningarna kan läsas med utbyte utan sidoblickar på det övergripande temat om tragedins »natur», från vilket författaren f. ö. ofta avlägsnar sig i sin diskussion. Sewalls syn på »det tragiska», svagt artikulerad som den är, framstår i sin tur också den som något av en vision, och bör lämpligen bedömas därefter.

Pär Hellström

Gustaf Fredén: *Östan om solen, nordan om jorden.* Norstedt, Sthlm 1982.

Efter sitt imponerande arbete om folkvisan, *Dans och lek och fagra ord* (1976), har Gustaf Fredén skrivit en pendang om folksagan, *Östan om solen, nordan om jorden.* Den bär den anspråkslösa undertiteln *Randanteckningar till folksagans historia* men är i själva verket en skarpsinnig prövning av ett väldigt material av den sort som få svenska forskare behärskar.

Inledningsvis berör Fredén den dubbelmoral som rått inom den litterära världen när det gäller sagorna. Författare och lärde behandlade dem längde som »en kulturell undervegetation, för att inte säga ett ogräs» samtidigt som man friskt lånade från den muntliga traditionens bärare. Något av detta synsätt gäller alltjämt: i varje fall är forskningen kring sagan satt på undantag inom litteraturvetenskapen medan sagan själv kanske är den mest produktiva strukturen inom prosalitteraturen.

Romantiken medförde visserligen en uppvärdering av sagan som genre i samma mån som man började intressera sig för »folksjäl» och mytologi. Bröderna Grimm såg sagorna som rester från en urtida indoeuropeisk gudasaga. Ännu var det alltså inte fråga om att betrakta sagorna som litteratur. Folkloristerna tog hand om sagoforskningen och intressecentrum kom att ligga på teorier och spekulationer kring sagornas spridning och uppkomst.

Vid sekelskiftet framträdde den s. k. finska skolan, Karle Krohn och Antti Aarne, som gjorde en bestående insats genom att registrera folksagans rekvisita av motiv. De hävdade att sagorna inte kunde följas längre tillbaka än till medeltiden. Det mytologiska betraktelsesättet blev därmed ointressant, men har fått en renässans, inte minst i våra dagar genom det nyväckta intresset för myter och arketyper. Fredén själv är benägen att se vissa sagor som återspeglingar av uråldriga fruktbarhetsmyter och riter men han är också djärv nog att någon gång vända på synsättet: en saga kan tänkas skapa myter.

Den inledande översikten över sagoforskningen i Fredéns bok är kortfattad. Ändå blir man häpen över att inte Vladimir Propp ens nämns vid namn. Hans banbrytande studier över den ryska folksagans morfologi har ju verkligen brutit väg för ett nytt litteraturvetenskapligt intresse för genren. Dessutom kommer Fredéns metod att studera element och tematik i sagorna ibland ganska nära Propps systematisering av sagornas funktioner.

Med något avståndstagande – som jag uppfattar det – nämner Fredén däremot barnpsykologen Bruno Bettelheims bok *The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales* (1975). Bettelheim är främst inriktad på studiet av de mentala processer som han menar att sagomönstren avslöjar. Hans syfte är att hävda sagornas terapeutiska funktion: de hjälper oss att lösa våra psykologiska problem och blir särskilt viktiga för barn som behöver bearbeta sina omedvetna konflikter. Lite syrligt konstaterar Fredén att Bettelheims ståndpunkt i själva verket kommer nära Perraults tes i slutet på 1600-talet att sagor är bra för barn på grund av de moraliska lärdomar de meddelar.

Fredén är inte intresserad av sagorna som uttryck för livsattityder eller arketyper. Hans bok tar sikte på sagornas utbredning, framför allt i västerlandet, och är grundad på ett jämförande studium av tematiken i vissa sagor. Trogen sin bakgrund i Anton Blancks komparatistiska

skola rör han sig hemtamt mellan olika länder och miljöer. Han flyttar sig från den väldiga ryska sagoskatten till folksagan i Wales, på Irland, i Norge, någon gång Japan och landar gärna i hemmaprovinsen Småland. Sammanställningen av sagor från skilda håll visar på en förbluffande uppsättning likheter. Sagorna tycks ofta ha haft en gemensam kärna. Men också avvikelserna, utbroderingarna av stoffet kan ha stort intresse; inte minst därför att de avslöjar sociala skillnader mellan olika länder. Ett exempel erbjuder sagan om råttjungfrun. Medan den förtrollade råttan i smålandssagan själv bakar det förelagda brödet får i den ryska versionen tjänstefolket utföra samma bedrift.

I några konkreta situationer låter Fredén oss möta berättaren själv – han presenterar först Blind-Anna från den norska Telemarken när hon på 1830-talet möter studenten Jørgen Moe och låter honom få del av sin sagoskatt. Den småländske Michel, Pushkins livegna amma, Tolstoys slav – som han fick i gåva av sin far – överallt finner man exempel på personer med låg social status som fungerat som traditionsbärare och med sitt berättande haft en nästan magisk makt över omgivningen. Fredén går ner i historien till de medeltida lekarna, ofta föraktade men med ett stort inflytande därför att de ägde berättarkonstens gåva – Heidenstam har givit en sådan lekare en primär roll i sitt epos om folkungaätten.

Fredéns studium av sagornas tematik startar med den färgstarka folksagan om de tre döttrarna i berget sådan den ser ut i Norge, Sibirien, på Irland och i Wales. Han utgår från ett lands version och borrar sig fram genom varianterna i andra länder till kärntemat som ofta tycks förlora sig i mytens töcken. Också de andra tema-studierna, av sagan om pojken som ville gifta sig med mor i kroken och sagan om den underbara kvarnen som mal goda gåvor men är farlig om man inte kan stänga av den, spränger på ett hisnande sätt de invanda föreställningarna om gränser mellan länder, genrer och motiv. Ty, som Fredén uttrycker det, »för sagan själv var inga avstånd för stora, inga gränser omöjliga att överskrida». Hur vägen gick, var sagan först berättades, kan vi aldrig bestämma. »Men att den vandrat är säkert.»

Det mest beundransvärda partiet i boken är den virtuosa demonstrationen av schackspelets roll som livsuppehållande symbol inte bara i folksagorna utan också i riddardiktningen. Den medeltida litteraturen med dess sagor, legender, folkvisor och höviska romaner utgör på det hela taget en väldig enhet, de är alla delar »av en berättartradition som genom otaliga kanaler nådde ut över hela Västerlandet – utan att låta sig hindras av vare sig politiska eller språkliga gränser». Därför finner man också gemensamma motiv, som t. ex. det frekventa drakdödarmotivet, i olika typer av berättelser, i folksagan såväl som i Tristan och Isolde. Sagor om hjältar som besegrar drakar och andra vidunder har berättats inom så vitt skilda kulturområden att den knappast kan finnas något samband mellan dem, menar Fredén. Men de drakdödarsagor från samma kulturområde som han väljer ut bär tydliga spår av att ha utformats inom en enhetlig berättartradition. Om ursprunget är den antika Perseusmyten eller gemensamma kultiska riter – den frågan går inte att besvara.

I kapitlet om »Jättens dotter och det heliga bröllopet» för Fredén samman motiv i den internationella folksagan med speciella motiv i den keltiska sagokretsen. Han skär också djupt ner i tiden när han utgår från balladen om unge herr Svedendal och jungfru Spegelklar och sammanställer den med eddadikter om bröllop mellan hjälten och jättens dotter – ett tema som han också återfinner i den kymriska sagan om den vitarmade och vitbarmade jättedottern Olween från Artur-traditionen. Kärnan i alla dessa varianter är det heliga bröllopet. Jättens dotter uppfattar Fredén som en inkarnation av det vaknande livet, vårens gudinna, den stora modern.

Svindlande perspektiv öppnar sig också i bokens sista kapitel som börjar med ett referat av den vackra sagan från Småland »Det sköna slottet östan om solen och nordan om jorden». Den har i *Norske Folkeeventyr* sin motsvarighet i »Soria Moria slott». I båda fallen handlar det om mannen som söker sin älskade i det sköna slottet långt i fjärran och finner henne efter en lång vandring och många strapatser. När han befriat slottet från trollen som hindrar honom att nå prinsessan, väcker han till sist upp hennes fränder och återskapar lyckan i slottet. Också detta tema, som Fredén spårar även i andra kulturmiljöer, framför allt i den walesiska traditionen, kan förknippas med mytiska föreställningar om kampen mellan liv och död.

Om någon tror att *Östan om solen, nordan om jorden* är en lätt bok att ta till sig därför att den handlar om folksagor så kan jag intyga att det är en villfarelse. Boken är svårläst, inte minst därför att Fredén låter sagorna i så hög grad tala för sig själva. Man skulle önskat mer av förtydliganden och sammanfattningar. Fler forskningsreferenser och åtminstone någon sorts register hade varit välkomna. Men dessa synpunkter är småtterier mot tacksamheten inför denna bok med dess kunskapsrikedom och vetenskapliga fantasi. Må den bli upptakten till en blomstrande forskning om folksagor bland litteraturvetarna!

Vivi Edström

F. J. Billeskov Jansen: *Verdenslitteratur*. Politikens Forlag A/S. København 1982.

Billeskov Jansen, professor emeritus vid Köpenhamns universitet, tillhör det allt rarare släktet av lärdomsgiganter. Hans produktion har varit överflödande rik, med tyngdpunkten förlagd till en rad böcker om Holberg och Kierkegaard. I *Danmarks Digtekunst* (tre band, 1944–58) famnade han ett vidare fält, och i den senast utgivna översikten av nationallitteraturen – *Dansk Litteraturhistorie* (sex volymer, 1976–77, red. av P. H. Traustedt) – svarar han ensam för perioden fram till år 1800, samt för epoken »symbolisme og nyrealisme (1890–1920)», dvs. merparten av de två första delarna och omkring hälften av den fjärde. Perspektivet breddades ytterligare i tolvbandsserien *Litteraturens Världshistoria* (1971–74), där Billeskov Jansen var medlem av centralredaktionen, och förutom ett mindre parti om nordisk litteratur under renässansen (vol. 3), och några notater om romantik-, realism- och naturalismbegreppen (vol. 7–9), även bidrog med ett inledande avsnitt »Vad är litteratur?», och hela femte volymen – »Upplysningstiden». Vid 75 års ålder utger författaren nu en 400-sidig översikt av världslitteraturen, vilket ter sig helt följdriktigt med tanke på hans rastlösa